

УДК: 332:636.32

ҚОРАКЎЛЧИЛИК КЛАСТЕРЛАРИНИНГ ҚИШЛОҚ ХУДУДЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Иномов Жафарбек Гуломжон ўғли

Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги соҳасида стратегик ривожланиш ва
тадқиқотлар халқаро маркази таянч докторанти

Аннотация: Мақолада қоракўлчилик тармогининг ўзига хос хусусиятлари, қоракўлчилик тармоғида ихтисослашган кластерлар ташкил қилишининг афзалликлари ва камчиликлари баён қилинган.

Калит сўзлар: Наслдор қоракўл қўйи, майда шохли моллар, эчкилар, жун, гўшт, кластер, чўл, яйлов, ем-хашак.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности сферы каракулеводства, преимущества и недостатки организации специализированных кластеров в сфере каракулеводства.

Ключевые слова: Племенной скот, мелкий рогатый скот, козы, шерсть, мясо, кластер, степь, пастбища, корма.

Abstract: The article examines the specific features of the cattle breeding network, the advantages and disadvantages of the organization of cattle breeding clusters.

Key words: Breeding cattle, cattle, goats, wool, meat, cluster, desert, pasture, forage, feed.

Мамлакатимиз иқтисодиётнинг етакчи тармоқларида кластерлар ташкил қилиниб, уларни ривожлантиришнинг ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий

механизмлари яратилмоқда. Бугунги кунда кластерлар иқтисодий ривожлантиришда локомотивга айланмоқда.

Қорақўлчиликда кластер тизимининг жорий этилиши ҳудудлардаги яйловлардан самарали фойдаланишга мустаҳкам замин яратиши зарур.

Кластер тузилмаси қорақўлчилик тармоғида илмий ва инновацион ёндашувларни асосида насли қорақўл қўйлариникиўпайтириш, яйлов ерларига ҳар бир аъзонинг жавобгарлиги ва масъулиятини белгилаш, кластер аъзолари ва ички хўжалик субъектлари ўртасида кооперация алоқаларини мустаҳкамлашни шакллантиради ва иқтисодий рағбатлантиради, кластер ичида қорақўлчилик хом ашё маҳсулотларини қайта ишлаш ва тайёр маҳсулот ишлаб чиқарилишини ривожлантиради. Кластер тузилмасининг асосий вазифаси – маҳаллий аҳолини доимий иш билан бандлигини таъминлаш, маҳаллий ҳудудни ижтимоий – иқтисодий жиҳатдан ривожлантиришда муҳим ўринни эгаллайди.

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 мартдаги “Чорвачиликда иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-2841-сонли қарорига ¹ мувофиқ, қорақўлчилик қишлоқ хўжалиги кооперативлари (наслчиликлари)ни фермер хўжаликлари ва наслчилик масъулияти чекланган жамиятлар этиб қайта ташкил қилиш белгиланган бўлса, 2020 йил 2 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Пиллачилик ва қорақўлчиликни ривожлантириш қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-4817-сонли қарорига ² асосан эса янгидан ташкил қилинган Пиллачилик ва қорақўлчиликни ривожлантириш қўмитаси ва тизим ташкилотларининг ташкилий тузилмаси тасдиқланди.

Қорақўлчилик тармоғида институционал ислоҳотлар тизимли давом эттирилиб, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 8 июлдаги

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 мартдаги ПҚ-2841-сонли “Чорвачиликда иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. <https://lex.uz/docs/3143826>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 сентябрдаги “ПҚ-4817-сонли Ўзбекистон Республикаси Пиллачилик ва қорақўлчиликни ривожлантириш қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори. <https://lex.uz/docs/4979915>

“Республикада мавжуд яйловлардан унумли фойдаланиш, ипак ва жунни қайта ишлашни қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5178-сонли қарорига¹ мувофиқ Пиллачилик ва қорақўлчиликни ривожлантириш қўмитаси Ипакчилик ва жун саноатини ривожлантириш қўмитаси деб қайта номланган бўлса, республика «Қорақўлчилик» уюшмаси «Яйлов хўжалигини ривожлантириш» уюшмаси деб ўзгартирилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020йил 3сентябрда «Ўзбекистон Республикасида пиллачилик ва қорақўлчиликни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6059-сонли Фармонида мувофиқ, 2021 йил 1 июлга қадар республикамизнинг яйловларга эга ҳудудларида озуқа базасини яратган ҳолда майда шоҳли наслдор молларни кўпайтириш, мол сўйиш, тери ва жунни қайта ишлаш, гўшт-сут маҳсулотлари, ярим тайёр ва тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш корхоналарини ташкил қилиш бўйича қорақўлчилик кластерлари ташкил қилиниши белгиланди.²

Ҳозирги вақтда кластерларга қорақўл зотли қўйларини боқиш учун ўрмон билан қопланмаган ўрмон фонди ерларидан яйловлар сифатида фойдаланиш учун ерлар ижарага берилмоқда. Кластерларга ҳудудларда қудуқлар (шахтали ва тик), сув тортиш учун насос станциялари қуриш, реконструкция қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020йил 17январдаги ПҚ-4567-сон қарорига мувофиқ, 120 миллион сўмгача миқдорда субсидиялар бериш тартиби тасдиқланди. Бу ҳам яйлов ҳудудларидаги сувсиз ерларни суғориш, озуқа экинларини етиштириш орқали қорақўл қўйлари учун зарур озуқа манба яратилишини таъминлайди.

Республика «Қорақўлчилик» уюшмаси тизимидаги қорақўлчилик наслчилик масъулияти жамиятларида меҳнат қилаётган ишчи – ходимларнинг қўл меҳнатини камайтириш, хўжаликларда маҳсулотларни қайта ишлаш бўйича

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 8 июлдаги ПҚ-5178-сонли “Республикада мавжуд яйловлардан унумли фойдаланиш, ипак ва жунни қайта ишлашни қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори. <https://lex.uz/ru/docs/5499558>

²<https://lex.uz/docs/4980311>

ускуналар харид қилиш билан боғлиқ харажатларини қоплаш ва камида 1 та доимий иш ўрнини яратиш шарти билан Бандликка кўмаклашиш жамғармаси маблағлари ҳисобидан базавий ҳисоблаш миқдорининг (БХМ, 2022 йил 1 июнь кунидан 300 минг сўм) 10 баравари (3 миллион сўм) миқдорида субсидиялар ажратилиши қишлоқ ҳудудларида иш билан бандликни таъминлашда ижобий таъсир қилади.¹

Республикамызда Пиллачилик ва қорақўлчиликни ривожлантириш кўмитасини ташкил этилиши яйлов чорвачилигининг асосий тармоғи – қорақўлчилик тармоғини ривожлантиришда ягона давлат сиёсатини олиб боришга хизмат қилади. Кўмита таркибига Қорақўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институти, Бухоро чўл-яйлов озукабоп ўсимликлар уруғчилиги илмий-ишлаб чиқариш марказларини киритилиши “ишлаб чиқариш–илмий тадқиқот ва тажриба-жорий қилиш” ўртасида интеграция ва кооперация муносабатларини шаклланишига мустаҳкам замин яратиши зарур.

Маълумки, қорақўлчилик тармоғи қишлоқ хўжалиги соҳасининг кўплаб тармоқларига нисбатан ўзига хос хусусиятлари, талаблари, сақланиши, парваришlash ва маҳсулот етиштириш жиҳатлари билан тубдан фарқ қилади.

(1.1.1-расм)

Қорақўлчилик тармоғининг ўзига хос хусусиятлари	Қорақўлчилик маҳсулотларини етиштириш миқдори ва сифати яйлов озукасининг мавсумлар кесимида миқдорига, яйловнинг ҳолатига, боқиладиган қорақўл қўйларининг сақлаш ва боқиш даражасига боғлиқ. Яйловлар ҳам ўз навбатида мавсумларни келиши, йиллик ёғингарчиликни фасллар кесимида меъёр даражасида бўлишига боғлиқ.
	Қорақўлчилик хўжаликларида фуқаролар марказий аҳоли яшаш пунктларидан узоқда меҳнат қилишади ва бу ҳудудларда ижтимоий соҳа объектлари фаолият кўрсатмайди. Шунинг учун бу ҳудудлар ёшлар учун жуда жозибадор ҳисобланмайди.
	Яйлов ҳудудларида бозор ва ижтимоий инфратузилма субъектлари йўқ деб ҳисоблаш мумкин.
	Қорақўлчилик тармоғи мамлакатимизда яйлов ерларининг катта қисмини эгаллайди. Ушбу ерларни маҳаллий чорвадорларга бириктириш бўйича аниқ, илмий-амалий жиҳатдан самарали

¹<https://xs.uz/uzkr/post/qorakolchilik-klasterlari-tashkil-qilinadi>

асосланган тартиб ишлаб чиқилмаган. Мамлакатимиз бўйича яйлов, чўл ва пичанзорлар давлат идоралари, тегишли соҳа вазирлик ва идоралари томонидан тартибга солиниши зарур, аммо бу жараён нисбатан мураккаб жараён ҳисобланади.
Қорақўлчилик тармоғида доимий барқарор даромад олиш катта хавф – хатарлар билан боғлиқ ва рискларнинг мавжудлиги ҳамда бу рискларни суғурталаш ишлари ҳар доим ҳам етарли даражада амалга оширилмайди.
Қорақўлчилик маҳсулотлари – қорақўл қўйларинингжуни, қорақўл тери, қўй тери ва бошқаларга ҳар доим барқарор талабнинг мавжуд эмаслиги. Қорақўлчилик хўжаликларида етиштирилаётган маҳсулотларни қайта ишлаш корхоналари энди ташкил қилинмоқда ва чорвадорлар билан ҳукуқий-иқтисодий муносабатлари тўғри йўлга қўйилмаган.

1.1.1-расм. Қорақўлчилик тармоғининг ўзига хос хусусиятлари¹

Қорақўлчилик тармоғини изчил ривожлантириш ва соҳани модернизациялаш, тармоқда инвестициялар жалб қилишда жозибадор муҳитни яратиш мақсадида муҳим қарорлар қабул қилинди. Аммо, қорақўлчилик тармоғида амалга оширилаётган тадбирлар барқарор бўлиши учун қорақўлчилик хўжаликлари, улар кластерлар таркибига кирганми ёки йўқми, алоҳида масъулияти чекланган жамияти ёки фермер хўжалиги бўладими, табиат, экотизим, кенг яйлов ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ ҳисобланади.

Қорақўлчилик хўжаликлари бугунги кунда табиатга зарар етказмаслик, экотизим ва биохилмахилликни сақлаган ҳолда чорвачиликни барқарор ривожлантириш учун инновацион ишланмалар ва технологияларни жорий қилишга ҳаракатлар сезилмаяпти. Яйлов ҳудудларининг катта қисмида таназзуллик кенгаяётган майдонлар, чўл озуқа экинларининг тури камайиб, бегона, чорва моллари истеъмол қилмаётган ўсимликлар эгалаётган майдонлар ҳажми кўпаймоқда. Айрим ҳудудларда яйлов майдонларининг талон-тарож ва пайҳон қилиниш ҳолатларини кўриш мумкин.

¹Муаллиф томонидан тузилган.

Ушбу ҳолатлар натижасида чўл – яйлов экотизими таназзулга учраши тезлашади, чўл озуқа ўсимликларикамайиши, кўчиб юрадиган қум эгаллаган майдонлар юзага келади.

Ушбу салбий ҳолатларни олдини олиш, чўл-яйлов ҳудудларида замонавий инновацион ишланмаларни жорий қилиш, ресурстежамкор технологияларни жорий қилиш асосида қоракўлчилик тармоғида маҳсулотларни қайта ишлаш даражасини кўпайтириш, янгидан кўшилган қиймат занжирини ривожлантириш асосида чўл-яйлов ҳудудларига бўлган муносабатни тубдан ўзгартириб, хўжаликларнинг яйлов ҳудудларини яхшилашга қаратилган ўз маблағларини шакллантириш имкониятини юзага келтирилди.

Ушбу тадбирни қоракўлчилик кластерлари босқичма-босқич йўлга қўйишлари талаб қилинади.

Маълумки, кластер тузилмаси хусусий мулкка асосланади. Тадбиркорлар гуруҳи ёки маҳаллий чорвадорлар ўз сармояларини қоракўлчилик тармоғига сарфлаб, тармоқда янги технологияларни жалб қилиш, чорвачилик маҳсулотларини қайта ишлаш, чорвадорлар даромадини ошириш борасида йирик лойиҳаларни амалга оширишади. Демак, қоракўлчилик кластерларида мулкка бўлган муносабат ўзгара бошлайди, боқимандалик кайфияти йўқолиши, ни пасайтиради.

Қоракўлчилик кластерларида, хусусан қоракўлчилик отарлари, бошқа турдаги моллар боқиладиган гуруҳларда, шунингдек ноанъанавий чорвачилик отарларни ташкил қилиш, уларда босқичма – босқич илм-фан ютуқларини жорий қилиш замон талаби ҳисобланади. Кластер шароитида ички ва ташқи бозор учун рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқиш, шунингдек чўл-яйлов ҳудудларида биохилмахилликни сақлаш ва экотизим мусаффолигига эришиш доимий равишда илм-фан ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий қилишни талаб қилади.

Қоракўлчилик тармоғи миллий иқтисодиётнинг, хусусан қишлоқ хўжалиги соҳасидаги бошқа тармоқлардан ўзига хос хусусиятга эга, яъни қоракўл

қўйларини боқиш авлоддан-авлодга ўтиб келаётган касб билан шуғулланиш, катта ёшдаги авлоддан чўпонлик ва қоракўл қўйларини боқиш тартиб-қоидалари, чўл ҳудудларида яшаш ва машаққатли меҳнат қилиш хислатларини ўрганиш хусусияти билан фарқ қилади. Чўпонлик касби ота мерос – боболаридан келаётган мерос бўлиб қолади. Мана шунинг учун ҳам қоракўлчилик тармоғини ривожлантириш чўл–яйлов ҳудудларида чорвачилик билан ҳаёт кечираётган инсонлар меҳнатини қадрлаш, уларни чўлга, яйлов ҳудудларига бўлган муносабатларини доимо яши томонга ўзгартириб бориш талаб қилинади.

Қайси тармоқ даромадли бўлса табиийки аҳоли шу тармоқда фаолият юритишга ҳаракат қилади. Қоракўлчиликда шундай анъана борки, яъни бу йўналишда авлодлар анъанаси мавжуд. Бу анъана албатта яхши. Тайёр кадрлар етишиб чиқади. Аҳолининг чорвачилик билан шуғулланувчилар қатламини орттиришимиз, уларга мотивация беришимиз керак. Чорвадор ўз оиласи билан, фарзандлари билан фаолият олиб боради. Пировард даромад бутун оиланики ҳисобдланади. Оиланинг турмуш даражасига таъсир қилади. Чорвадор маҳсулот етиштиришда қишки мавсумда ўзининг шахсий бино-иншоотларидан фойдаланади.

Ҳозирда отарларга яйловларнинг маълум бир ҳудуди бириктирилиб берилиши йўлга қўйилмоқда. Бу мулкка бўлган муносабатни ривожлантиради. Мулкка эгалик ҳиссини уйғотади. Моддий манфаатдорликни оширади.

Бухоро, Жиззах, Қашқадарё, Навоий, Самарқанд ва Сурхондарё вилоятларида 36 та наслчилик қоракўлчилик хўжаликлари масъулияти чекланган жамиятлари ташкил қилинди. Келажакда қоракўлчилик тармоғида ихтисослашган қоракўлчилик хўжаликларини ташкил қилиш лозим. Ушбу хўжаликлар илм-фан ютуқларини жорий қилиши, насилли маҳсулотлар етиштириши, бошқа хўжаликларга маслаҳат хизматлари, зоветиранария хизматларини, қушхона хизматларини кўрсатиши лозим бўлади. Қоракўлчилик тармоғи фаолияти тўғри ташкил этилмаслиги бир қатор салбий оқибатларга ҳам олиб келиши мумкин. (1.1.2-расмга қаранг.)

Қорақўлчилик тармоғини тўғри ташкил этиш зарурияти	Чўл ҳудудларининг чўлланиши ва пайҳон қилинишининг олдини олиш.
	Қорақўл кўйларини тўғри парвариш қилиш технологиясининг бузилишининг олдини олиш.
	Қудуқлар, сув манбаларидан эгасизларча фойдаланмаслик.
	Табиий захиралар жойлашган чўл майдонлари экотизимини сақлаш.
	Қишлоқ аҳолисининг турмиш тарзи ва даромадларини ошириш. Иш ўрнини яратиш.
	Чўл-яйлов ерларидан унимли фойдаланиш. Бир вақтнинг ўзида қорақўлчилик билан шуғилланувчи фермерлар, кластерлар, маҳаллий аҳоли ва дехқон хўжаликларига чўл-яйлов ерларидан бирдай фойдаланиш имкониятини яратиш.

1-расм. Қорақўлчилик тармоғини тўғри ташкил этиш зарурияти

Қорақалпоғистон Республикасида 11 та, Навоий вилоятида 18 та, Бухоро вилоятида 7 та, Жиззах вилоятида 2 та, Самарқанд вилоятида 3 та, Қашқадарё вилоятида 5 та ва Сурхондарё вилоятида 4 та қорақўлчилик кластерларини босқичма-босқич ташкил қилиниш ишлари олиб борилмоқда. Қорақўлчилик кластерларини ташкил қилишнинг афзалликлари ва камчиликлари куйидагилардан иборат.

Афзалликлари	Камчиликлари
Хўжалик фаолиятини юритишда мусақилликка эришиш. Маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнларини мустақил тартибга солиш.	Чўпонларда шахсий манфаатнинг нисбатан камайиши.
Бюрократик тўсиқлардан холос бўлиш.	Моддий жавобгарлик ошиши.
Кластер манфаатининг жамият манфаати билан уйғунлашуви.	Маҳсулотлар доимо фойда олиш мақсадида реализация қилиниши.
Талаб ва таклиф қонунияти асосида маҳсулот ишлаб чиқариш ва ҳақиқий бозор нархларида сотиш.	Биохилма-хиллик ва экотизимни сақлашда муаммолар туғилиши.
Тизимда инновацион ишланмалар, илғор ресурстежамкор технологиялар ва илм-фан янгиликларини жорий қилиш.	
Иқтисодий рағбатлантириш дастакларидан оқилона фойдаланиш.	

2-расм. Қорақўлчилик кластерларини ташкил қилишнинг афзалликлари ва камчиликлари

Қорақўлчилик кластерларининг жорий қилиниши иқтисодий ислохотларнинг жадаллашишига ва маҳсулотлар сифатининг яхшиланишига олиб келади деган фикрдамиз. Тизимда ўз-ўзидан мулкдорлар синфи пайдо бўлади. Бу эса бозор иқтисодиёти қонуниятининг ривожланишига олиб келади.

Қишлоқ хўжалиги вазирлиги Жаҳон банкининг амалга оширилаётган лойиҳаси (15 млн евро) ва Франция тараққиёт агентлиги билан биргаликда ишлаб чиқиладиган «Ўзбекистон Республикасида чорвачилик секторини ривожлантириш» лойиҳаси (16 млн евро) доирасидаги иккита грант линиялари асосида тизимдаги Қорақўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институти ҳамда Бухоро чўл-яйлов озуқабоп ўсимликлар уруғчилиги илмий-ишлаб чиқариш марказларининг моддий-техника базаси, лаборатория ускуналарини модернизация қилинмоқда, кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, шунингдек, уларга хорижий мутахассисларни жалб қилишга йўналтирилган вазифалар доирасида семинар тренинглар, хизмат сафарлари ташкил қилинмоқда.

Қорақўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институти ҳамда Бухоро чўл-яйлов озуқабоп ўсимликлар уруғчилиги илмий-ишлаб чиқариш марказининг Қорақалпоғистон Республикаси ва республика вилоятларида ташкил қилинаётган, қишлоқ хўжалигидаги билим ва инновациялар тизимини ўз ичига олган Агрохизматлар марказлари билан чуқур интеграциялашуви жадаллашиб борапти. Қорақўлчилик билан шуғулланувчи тадбиркорлик субъектларига Агрохизматлар марказлари орқали билимлар бериш, уларни илмий-амалий қўллаб-қувватлаш ва хизматлар кўрсатиш тизими жорий этилди.

2021-2022 ўқув йилидан бошлаб Тошкент давлат аграр университети ва Самарқанд ветеринария медицинаси институти филиалларида қорақўлчилик соҳасида кадрлар тайёрлаш бўйича махсус йўналишлар очилиб тизимга кадрлар етказиб бериш ишлари сифат жиҳатдан такомиллаштирилди. Самарқанд

ветеринария ва медицина техникумида ҳам майда шоҳли молларни кўпайтириш бўйича кадрлар тайёрланмоқда.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, қоракўлчилик тармоғида, қоракўлчилик кластерларида иқтисодий самарадорликни ошириш учун ҳар бир ташкилий, молиявий, иқтисодий ва ҳуқуқий тадбирларни мажмуавий дастурларни тармоқ вазирликлари ва маҳаллий ҳокимиятлар томонидан ҳамкорликда ишлаб чиқилиши зарур. Тармоқ иқтисодиётини барқарор ўсишини таъминлаш аҳолининг ижтимоий фаоллигини оширишга хизмат қилади. Чўл-яйлов ҳудудида истиқомат қилаётган аҳолининг турмуш даражасини яхшилади. Чўл-яйловларда биохилма-хилликни сақлаш ва экотизимни таназзулга учрашини олдини олади. Глобал муаммо бўлган қирғоқчиликка қарши курашади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Қишлоқ хўжалиги вазирлиги маълумотлари
2. Қоракўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институти маълумотлари
3. Бухоро чўл-яйлов озуқабоп ўсимликлар уруғчилиги илмий-ишлаб чиқариш марказининг маълумотлари